

A TUDOMÁNYOS ÖNESZMÉLÉS KEZDETEI A POZSONYI MAGYAR TANSZÉKEN TRIANON UTÁN (1923–1945)

Kivonat

A tanulmány a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén 1923 és 1945 között zajló nyelvtudományi kutatások áttekintését nyújtja. Az impériumváltás és a trianoni határok alapvetően változtatták meg a frissen megalakult Csehszlovákiában a magyar nyelvtudományi kutatások és az anyanyelvi oktatás helyzetét. Az új rendszer felszámolta a korábbi intézményeket, az amúgy is képlékeny csehszlovák nemzet-tudat eszméihez alkalmazkodó nacionalista ideológia szerint tevékenykedő oktatókat helyezte pozícióba, majd pedig rájuk bízta az új magyar kisebbségi értelmiség képzését. Ezt az irányvonalat képviselte például Pavol Bujnák, Alžbeta Göllnerová és František Jančovič. A tanulmány feltérképezi az intézmény oktatóinak sokszor ellentmondásos tudományos tevékenységét, bemutatja a kisebbségi magyar diákság és az egyetemi pozíciót betöltő oktatók közötti polémiákat, kultúrpolitikai küzdelmeket, illetve vázolja a magyar oktatást egyre határozottabban felvállaló intézmény fokozatos tudományos emancipálódását is. A dolgozat jelentékeny része foglalkozik Orbán Gábor nyelvészeti munkásságával és magyarországi szakmai kapcsolataival.

Kulcsszavak: magyarságtudomány, hungarológia, pozsonyi Comenius Egyetem, szlovákiai magyar kisebbség, a csehszlovákiai magyar nyelvészet története

A tudományos műhelyek létrejötte a kisebbségi helyzetben kulcsfontosságú: nemcsak azért, mert működésük a szellemi elit, a tudományos közösség megteremtésének alapfeltétele, hanem azért is, mert meghatározó szerepük van a kisebbségi kultúra formálódásában, és alapvetően járulnak hozzá a nemzetek közti, esetünkben a szlovák, a cseh és a magyar tudományosság eredményeinek többirányú közvetítéséhez. A szükségszerűségből tudományos előny és erény kovácsolható, mely kölcsönös gazdagodáshoz vezethet.

A pozsonyi magyar tanszék létrejötte és tudományos öneszmélése, műhelyé válása Trianon után nem volt zökkenőmentes. A magyar nyelv és irodalom oktatásának sorsa a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem felszámolása után az 1923-ban alapított úgynevezett magyar szeminárium kezében volt, mely az akkor két éve létező bölcsészkar kurzuskínálatát gazdagította az 1919-ben alapított Comenius Egyetemen. A magyar szemináriumot prágai mintára hozták létre (Turczel 2002). Az oktatás a lektori gyakorlatok kivételével szlovák nyelven zajlott a nemzeti érzelmű, az újonnan alakult Cseh-

szlovákia iránt elkötelezett cseh és szlovák hungarológusok irányításával. E korszak reprezentatív példája az alsókubini születésű Pavel Bujnák (1882–1933) hungarológusi működése, aki az 1925-től datálható, magyar tárgyú előadásaival mondhatni megalapította a prágai Károly Egyetem magyar tanszékét, majd két egyetem közt ingázó oktatóként 1931. március 30-tól hivatalosan is a pozsonyi egyetem magyar „tanszékének”¹ professzora lett.

A pozsonyi egyetemen az 1923/24-es tanévben indult el a magyar szeminárium, mely kezdetben lényegében csak lektori gyakorlatokra korlátozódott. Ezeket az órákat a pozsonyi református leánygimnázium akkori tanára, Artbauer Gizella tartotta. Bujnák neve az 1928/29-es tanévtől szerepelt a tanárok listáján. Bujnák a pályája végén párhuzamosan oktatott Prágában és Pozsonyban is, s ez a helyzet 1933-ig, Bujnák haláláig tartott (Januška 2012: 74–7; Misad 2020: 13–6; Turczel 2002: 40–50; Csanda 2020: 54–7).

Artbauer Gizella (1886–?) gazdag oktatói tevékenysége mellett nyelvtörténeti kutatásokkal is foglalkozott, *Az -ít képző története* című munkája Székesfehérváron jelent meg (Artbauer 1909). Ezt a dolgozatot a pesti egyetemen védte meg bölcsészdoktori értekezésésként: az eseményről többek közt az *Ellenzék* és a *Miskolczi Napló* című lap is beszámolt (az *Ellenzék* 1909. 11. 20-i és a *Miskolczi Napló* 1909. 11. 19-i számában), az adat szerepel az Egyetemes Philologiai Közlöny 1910-es évfolyamának *Doktori disszertációk 1909-ben* című listáján is (1910: 159).

A dolgozatot Mészöly Gedeon *Az -ít képzőnek két rosszul olvasott alakjáról* című munkájával együtt Melegdi János értékelte rendkívül pozitívan a Magyar Nyelv hasábjain (Melegdi 1910). 1911-től Artbauer Gizella a Beöthy Zsolt vezette Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja lett, melynek alapítótülésén is jelen volt. Tanulmányal járult hozzá a lőcsei református egyházközösség történetét bemutató kötethez, melyben a Gusztáv Adolf Nőegyesület tevékenységét dolgozta fel (Hritz–Förster 1917: 158–62). Az OSZK katalógusa szerint 1923-tól került használatba Artbauer Gizella adaptált szlovák nyelvkönyve (*Szlovák nyelvkönyv: rendszeres szlovák nyelvkönyv magyar középiskolák és rokonintézetek számára*). A könyv a prágai Állami Kiadóvállalat gondozásában jelent meg, alcíme szerint Artbauer „Hulik Adalbert német nyelvű tankönyvét” alkalmazta magyar középiskolákra. Később Schultz Jánossal szlovák–magyar és magyar–szlovák kézisótárt is szerkesztett (a kétkötetes munka 1948-ban jelent meg).

Artbauer Gizella figyelemre méltó teljesítménye ellenére a pozsonyi magyar tanszék tudományos öneszmélésének és intézményesülésének kezde-

¹ Az egyetemen a magyaroktatás különféle szervezeti formákban jelent meg, a szemináriumtól a segéd-tanszékig, az egyszerűség kedvéért nevezzük tanszéknek.

teit Bujnák munkásságához szokás kötni, hiszen ő szerezte meg az előadások tartásához szükséges jogot, és a szeminárium fokozatosan egy tanszék jellegét ölthette magára. Noha Rudolf Chmel Bujnákot a szlovák hungarológia és komparatiztika megalapítójaként tartja számon (Chmel 1972: 229), Bujnák tendenciózus hungarológiai munkássága számos minőségi kételyt vet fel, s kivált komparatív nyelvészeti munkáinak eredményei kérdőjelezhetők meg.

Bujnák irodalomtudományi működésének anomáliáit jól jelzi, hogy Arany János-monográfiájában Aranyt egy negatívra stilizált, a szlovák származását megtagadó Petőfivel szembeállítva tárgyalta. Nem volt ritka nála más hasonló, a korabeli zsrnálkritika nacionalista szólamait idéző etnopszichológiai megállapítás „tudományos” diskurzusba való váratlan beemelése sem. Csukás István négy jellemzőt emel ki Bujnák módszerét elemezve: a „renegát” Petőfi profiljának hangsúlyozását, a pozitivista-pszichologizáló módszert, a magyar liberális irodalomtörténetírás hatását és Bujnák „felületességét” (Csukás 1972: 13–5). „Előadásának legfőbb célja, hogy a polgári nacionalizmus Petőfi-portréját a maga tudományos eszközeivel hitelesítse, sőt – lehetőség szerint – tovább is fejlessze” – összegez ugyan marxista alapú, de végső soron jogos kritikai indítatásból Csukás (1972: 13). A korabeli hivatalos csehszlovákiai magyar sajtó teljes elismeréssel beszél Bujnák Arany János-könyvéről: a Színházi Élet például már a megjelenés évében, 1924-ben egy névtelen recenzens tollából közölt különösen lelkes írást a kötetéről *A prágai egyetlen könyve Arany Jánosról* címmel (1924: 34).

Gogolák Lajos kritikája 1930-ban már világosan rámutat Pavel Bujnák (akit a recenzens következetesen Bujnák Pálnak nevez) mindent átható zsrnálnacionalizmusára: „Látjuk mindezekből, hogy ami a magyar hatás és különösen Arany hatásának tót irodalmi fölismerését illeti a szerzőt elismerésünk illeti. De minek belevinni a tudományos munkálkodásba a napi politika keserűségeit? Minek tendenciózusan beállítva egyes ártatlan tényeket, vagy meghamisítva az igazságot egyet-egyed ütni a magyarságon?” (Gogolák 1930: 169). Az Arany-monográfia leghiggadtabb értékelése alighanem Rákos Péter nevéhez köthető (Rákos 1982).

Bujnák nacionalista kultúraszemléletének csúcsa az 1933-ban publikált *Literatúra maďarská na území ČSR* (Magyar irodalom a Csehszlovák Köztársaság területén) című dolgozata (Bujnák 1933), mely a szlovákiai magyar irodalom kezdeteit a *Halotti beszéd és könyörgés*ig vezeti vissza, melyet szerinte egy magyarul gyengén tudó cseh vagy szlovák szerzetes vetett papírra. Bujnák területi elven gondolta el az irodalmat, s a földrajzilag Csehszlovákia területéhez köthető szerzők neveit következetesen elszlávósította (Balassi Bálint helyett Valentín Balassa, Gyöngyösi István helyett Štěpán Gyöngyösi,

Győry Dezső helyett Desider Győry). A munkáról 1934-ben Vájlok Sándor közölt radikális bírálatot Vajthay Dénes álnéven. Megállapításainak lényege, hogy a dilettáns munka „lojális nemzetieskedésében politikai mellékíze miatt sokszor a nevetség határán jár”, a szerző az „olcsó, dekoratív nacionalizmus” oltárán feláldozta a tudományosság elemi kritériumait (Vajthay 1934). Vájlok pontosan érzékeli a Bujnák-féle kisebbségi irodalom- és kultúrakoncepció szinte gyerekes abszurditását, ugyanakkor a nyílt konfrontációt mégsem vállalta. Bujnák hasonló szellemben értekezett a csehszlovákiai magyarok nyelvéről is (Bujnák 1934).

Bujnák a finnugor összehasonlító nyelvészet területén is próbálkozott: *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofinských a zvlášte v maďarskom (Úvaha z oboru srovnávacieho jazykozpytu)* (Az igeekötők a finnugor nyelvekben, különös tekintettel a magyarra. Értekezés az összehasonlító nyelvtudomány köréből) című, közel négyszáz oldalas értekezése a prágai Károly Egyetemen jelent meg (Bujnák 1928). Bujnák még 1924-ben adta be habilitációs kérelmét, melyhez külön indoklást is csatolt, melyben többek között ez állt:

„Na Slovensku máme hodne Maďarov a pri našom republikánskom a demokratickom smýšľaní ešte veľmi dlho bude sa treba starať o nich, o ich duchovné vedenie. Studentstvo zo Slovenska hrnie sa do Prahy – na universitu nemeckú a tam, myslím, saje ducha protistátneho a protinárodného. Stolicou reči a literatúry maďarskej na universite Karlovej by aspoň čiastočne bol miernený tento štátu nášmu nepriateľský duch. Mojou, jako prvého pracovníka v tomto smere, úlohou by bolo, vychovať si mladú gardu, ktorá by duchom československým hľadela na Maďarov a ich kultúru a vždy viac by upevňovala vlastenectvo československé. To síca nie sú dôvody vedecké, ale jednako veľmi vážné.”

Magyarul:

„Szlovákiában szép számmal élnek magyarok, és a mi köztársasági és demokratikus gondolkodásunk mellett még sokáig szükség lesz rá, hogy törődjünk szellemi vezetésükkel. A szlovákiai diákság Prágába özönlik, méghozzá a német egyetemre, ahol, meggyőződésem, hogy államellenes és nemzetellenes lelkiületet szívnak magukba. A Károly Egyetemen létesülő magyar székhely legalább valamelyest mérsékelhetné azt az ellenséges szellemet, mely államunk ellen irányul. Az én feladatom mint ezen irány úttörőjének az lenne, hogy kineveljem azt a fiatal gárdát, amely csehszlovák szellemben tekintene a magyarságra és kultúrájára, és egyre jobban megerősítené a csehszlovák hazafiságot. Ezek ugyan nem tudományos, ámde fölöttébb súlyos érvek” (kéziratból idézi: Januška 2012: 74–5).

Bujnák 1925-ben megkapta a docensi fokozatot, s noha a nyelvtudományi jogosultságot a prágai bizottság kiiktatta, a magyar irodalomtörténet előadói jogával felruházta őt. A szlovákiai magyarok szellemi gyámság alá helyezéseinek programja teljes gőzzel beindult. Bujnák 1925-ben magyarra fordította Jozef Pešek két középiskolai történelemtankönyvét (Januška 2018: 229). Az önjelölt finnugrista-hungarológus Bujnák 1926 első felében minisztériumi ösztöndíjjal kijutott Finnországba, s az 1928-ban megírt finnugor összehasonlító nyelvtudományi dolgozatának elismeréseként a prágai egyetem 1929-ben máris a magyar filológia professzorává nevezte ki. Nyelvészeti dolgozatát a bizottság részéről is komoly kritika érte, de a végeredményt ez nem befolyásolta.

A korabeli tudományos értékelés nem volt hízelgő, például a németországi *Ungarische Jahrbücher* recenzense (az I. K. monogram mögött Kniezsa István rejlik) Bujnák finnugrisztikai dolgozatát tudományos szempontból teljesen elhibázottnak tartotta (K[niezsa]: 1931). Bujnák kutatásai során ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy a prefixa verbalia a balti finn nyelvekben északgermán hatásra, a votják, zürjén, vogul, osztják és magyar nyelvben szláv hatásra alakult ki. A magyarra vonatkozóan Bujnák a 16. századi kódexekre hivatkozott, s a recenzens nehezményezte, hogy Bujnák figyelmen kívül hagyta a szórend szerepét, s hogy a magyarban kivétel nélkül elváló igekötőkről van szó, míg a szláv prefixumok nem elválók. Bujnák legképtelenebb ötlete szerint a kódexirodalom alkotói kivétel nélkül elmagyarosított szlávok voltak, ezért van szerinte jelen a szláv gondolkodásmód a magyar nyelvemlékekben. Ez természetesen, ahogy a recenzens is hangsúlyozza, nem magyarázza meg, hogy minden magyar tájszólásban, a 16. századi magyar szépirodalomban és a népnyelvben egyaránt megjelennek a Bujnák felfogásában szláv eredetű és a kódexek nyelvéből elterjedt prefixumok. Csanda Sándor Bujnák könyvét szinte eufemisztikusan „erősen vitathatónak” nevezte (Csanda 1983: 15), s szinte szó szerint ugyanígy vélekedett a munkáról Richard Pražák is (1987: 231). Egy másik írásban ugyancsak Kniezsa István kritizálta Bujnák bizarr módszerét, melynek alapján a magyar egyházi terminológia eredetét a „»cseh-tót« nyelvől óhajtja kimutatni”, s „abból a szerinte kétségen felül álló tételből indul ki, hogy a magyarságnak a keresztény hitre való megtérésében a csehek döntő szerepet játszottak” (Kniezsa 1935a: 356). Bujnák korábban a pesti egyetemen szlavisztikát is hallgatott, s egy ideig a pesti szlovák evangélikus közösség káplánja volt. A magyar egyházi terminológia eredetének kérdését egykori budapesti tanára, Asbóth Oszkár *Szlávság a magyar keresztény terminológiában* című, Kniezsa jogos kritikája szerint is meglehetősen labilis érvrendszerű dolgoza-

tára (Ásbóth 1883) alapozva közelítette meg, és kanyarította sok tekintetben még szélsőségesebb irányokba.

A hungarológus Karol Tomiš még 2000-ben is igyekezett egy heroikusra stilizált képet kreálni a hungarológus Bujnákról, szerinte „szakkörökben magasra értékelték nyelvészeti munkáit”, Arany-monográfiájában dicséri a tisztánlátás erényét és a „nyugat-európai összehasonlító irodalomtudomány elméleti és módszertani vívmányainak” alkalmazását, ráadásul egy eszményi tanárportrét is rajzol róla. Ez a kép azonban a magyar vonatkozású és tárgyú munkák ismeretében a részeredmények ellenére igencsak hamis látzatot kelt (Tomiš 2000: 279–81). Turczel Lajos 2004-es lexikonszócikkében ugyan sommásan, de a modern hungarológia szemszögéből hitelesen alkot szakmai ítéletet Bujnák finnugor dolgozatáról és irodalomtörténeti összefoglalójáról: „Szlovák irodalomtörténészként jelentős munkásságot fejtett ki, hungarológiai munkái közül azonban csak az Arany Jánosról írt könyve értékes. A professzori habilitációként készített finnugor nyelvészeti munka jelentéktelen, a magyar irodalmat feldolgozó mű pedig teljesen értéktelen” (Turczel 2004: 57).

A Bujnák-féle oktatási modell természetes ellenállást váltott ki. Turczel Lajos tanulmánya szerint például 1928 novemberében pozsonyi fiatalok (a Sarló-mozgalom hívei) tiltakoztak az egyetem egyik előadótermében a korabeli oktatási gyakorlat ellen, és memorandumot adtak át az akkori rektornak, Albert Pražáknak, melyben a nemzetközi kisebbségi jogokra és a tudomány „szentségére” hivatkozva kérték a magyar nyelv, irodalom és kultúra oktatásának megreformálását. Több különböző politikai vagy ideológiai hátszelű röpirat is született a tárgyban (Turczel 2002: 42). Különösen fontos írás Peéry Rezső *Új harcra a pozsonyi magyar tanszékért* című szövege, melyben a fiatal szerző Bujnák bírálata is sort kerített (Turczel 2002: 43). Bujnák halála után a pozíciójának betöltetlensége miatt nyújtottak be a fiatalok az oktatási miniszterhez és a dekanátushoz is egy memorandumot, melyről például 1934-ben a Láthatár című lap is beszámolt *Betöltetlen marad a pozsonyi magyar tanszék* című cikkében (1934: 23–4). Vladimír Buben dékán (aki a cikk szerint kiválóan beszélt magyarul is) elvben nem zárkózott el a követelések teljesítése előtt, igyekezett csitítani a kedélyeket, és hangsúlyozottan nem akart politikai színezetet adni a szemeszter bejegyzése és elismertetése miatt aggódó hallgatók jogos követeléseinek, de intézményesülési szempontból lényegi elmozdulás nem történt.

Az ellenzéki sajtó és a diákság számos jeles cseh és szlovák tudóst (Emanuel Rádl, Milan Pišút, František Xaver Šalda, Ján Stanislav) nyert meg a majdani magyar tanszék ügyének (Monár 1934; Turczel 1993: 73). A Füg-

getlenség című lap névtelen tudósítója *A magyar kultúra sorsa a cseheknél* címmel szintén beszámolt 1934. április 22-i számában az áldatlan helyzetről. A cikkből a karrierista Bujnák jogos cinizmussal megrajzolt alakja bontakozott ki: „Bujnák Pál, aki Hodzsa miniszter közeli rokona volt, megbízható volt, és megfelelt az itteni hatóságok szempontjainak, és akik ezeket a szempontokat ismerik, azok nem kételkedtek abban, hogy nehéz lesz magyar tudóst találni a megüresedett pozsonyi tanszékre” (1934: 23).

Alžbeta Göllnerová (később Gwerková, 1905–1944), Bujnák tanítványa, Móricz, Kosztolányi, Szabó Dezső és Wass Albert regényeinek fordítója komparatiztikai munkáiba ugyancsak hagyta beszüremelni a zsrnálnacionalista ideológiát. Turczel Lajos szinte szépírói színekkel festett Göllnerová-portréja egy erősen traumatizált, lelki gondokkal és meghasonlásokkal küszködő, tragikus, ugyanakkor a korabeli trendeket ügyesen a maga hasznára fordító karaktert sejtet (Turczel 2002: 44–5). Göllnerová Bujnák ötvenedik születésnapjára köszöntőkötetet szerkesztett, mely 1933-ban, már Bujnák halála után jelent meg (Göllnerová 1933). A kötetben szerepel Göllnerová problematikus Mikszáth-tanulmánya, melyről Kniezsa István rövid kritikájában csak annyit jegyzett meg, hogy „a szerkesztő pedig Mikszáth Kálmánnak a tót néphez való viszonyát vázolja, de teljesen félreérti” (Kniezsa 1935b: 497). Kniezsa a nyelvészeti anyagból kiemeli Ján Stanislav tanulmányát, mely a Liptó megyei Palugya helynév etimológiájával foglalkozik, s arra a következtetésre jut, hogy a korábbi vallon leszármaztatással ellentétben szláv etimológiával kell számolni. Kniezsa az érvelést nem tartja meggyőzőnek. Pozitív példaként hozza fel Emil Boleslav Lukáč Ady-tanulmányát és Zapf László úttörő dolgozatát a szlovenszkói magyar irodalomról.

Bujnák halála után Göllnerovát a tanszékvezetői poszt várományosának tekintették: a posztot egy Eötvös-monográfiával igyekezett kiérdemelni. Szalatnai a magyar tudományos eredmények „csehszlovák” bemutatójaként értékeli Göllnerová munkáját, melynek legmerészebb állítását, miszerint Eötvös József Szabó Dezső előképe lett volna, vitatja (Szalatnai 1938). Göllnerová korai Szabó Dezső-kultuszának politikai-ideológiai töltete van, hiszen elsősorban a Horthy-rendszer bírálóját látta benne. Az Eötvös-monográfiájának szembeszökő hiányosságairól, forrás- és szakirodalomismereti hiátusairól Sárkány Oszkár a Századok hasábjain ironikus hangon ír: „Valóban bizonyos merészség kell ahhoz, hogy valaki a magyar irodalommal foglalkozzék az Irodalomtörténeti Közlemények cikkeinek ismerete nélkül” (Sárkány 1938: 549).

Bujnák halála után hosszú ideig nem neveztek ki senkit egyetemi tanárnak, noha a státusz betöltését, ahogy korábban jeleztük, mind az elégedet-

len diákság, mind a sajtó, mind a politikai érdekképviselőt követelte. Mivel az illetékesek rendre a megfelelő tudományos előrelépés hiányára hivatkoztak, több munka is íródott kifejezetten habilitációs célzattal. Csanda Sándor ezek közé sorolja Orbán Gábor finnugor számnevekről (1932) és Arany A. László Kolon nyelvjárásáról (1944, 1967-ben Bloomingtonban is megjelent *The phonological System of a Hungarian Dialect* címmel) írt kiváló nyelvészeti dolgozatait. A nyelvészetet az 1934/35-ös tanévtől kezdve egészen 1951-ig külső munkatárs, Ján Bakoš, a jeles szlovák orientalista adta elő, a magyar oktatás 1945 és 1948 között szünetelt, 1951-ig minden előadás szlovák nyelven zajlott, az önálló tanszék 1959-ben alakult meg Sas Andor vezetésével (Csanda 1983: 15).

Arany A. László 1935-től a pozsonyi egyetem Dialektológiai Intézetének vezetője lett, szlovák és magyar nyelvjárásgyűjtéssel, történeti fonológiával, leíró nyelvészettel egyaránt foglalkozott. Munkássága legnagyobb hozadéka a prágai strukturalista iskola eredményeinek kritikai alkalmazása, illetve a fonológiai megközelítés újszerűsége, valamint a bilingvizmus-kutatás elméleti-pszichológiai megalapozása volt (Szépe 1970).

1933-tól a privigyei születésű Jancsovics Ferenc (František Jančovič, 1873–1959) ún. szuplensi (helyettesi) minőségben vette át a magyar szeminárium irodalmi előadásait: ezeket is szlovák nyelven tartotta. Jancsovics pályája filozófusként indult, majd egyre inkább a pedagógiai szakírói és tanfelügyelői tevékenység irányába mozdult el. 1925-től ő felügyelte a magyar nyelv és irodalom középiskolai oktatását Csehszlovákiában. Középiskolák számára írt retorikatankönyvét 1925. április 29-én hagyta jóvá a Csehszlovák Iskolai és Nemzetművelődési Minisztérium (Jančovič 1925). Jancsovics a nevet ekkor már Jančovič alakban használta. A 239 oldalas retorikatankönyv részint példaszövegekből, irodalmi szemelvényekből, részint elméleti ismeretek rendszerezéséből állt. A tankönyvkoncepció az „új haza” ideológiáját követte, a leírásra egyaránt példa Achilleus pajzsának leírása Homérosznál, illetve Svetozár Hurban Vajanský *Fél napig a folyó mellett* címen közölt munkája, melyet maga Jančovič fordított magyarra. Beszéd, „írányművek”, dialógusok és levelek szemelvényei mellett történelmi olvasmányok is szerepeltek benne. A könyv vége a részletes szerkesztéstan prózai műfajait vette górcső alá. Turczel Lajos szemtanúkra hivatkozva írja le Jančovič előadói módszerét, miszerint „az asztalán kinyitva feküdt a »kis Beöthy«, azaz Beöthy Zsolt híres tudós, egyetemi professzornak népszerű magyar irodalomtörténete, s ügyesen lapozgatva azt fordítgatta szlovákra” (Turczel 2002: 49).

Orbán Gábort (1883–1958), „a pozsonyi egyetem és pedagógiai főiskola” tanárát Fokos Dávid méltatta és siratta el a Magyar Nyelvőr hasábjain

(Fokos 1958). „Hivatott, lelkiismeretes és lelkes tanítómestere volt ő a kis diáktól kezdve az egyetemi hallgatókon túl Szlovákia egész magyarságának” – írta róla Fokos (1958: 132), majd összefoglalta tankönyvírói, nyelv művelő, szótárírói és nyelvtudományi munkásságát, de emberi, kutatói kvalitásait sem hallgatta el. Fokos kezdettől kitüntető figyelemmel kísérte Orbán tudományos működését, s a két nyelvész között fokozatosan élénk tudományos kapcsolat alakult ki. Orbán az 1931-ben alakult Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság elnöke lett, a posztról 1935-ben mondott le abban a reményben, hogy Bujnák után ő kerülhet a pozsonyi magyar tanszékre, de csalatkoznia kellett (Popély 1971: 152). A társaság 1933 és 1935 között adta ki Magyar Figyelő című, negyedévenként megjelenő, színvonalas tudományos és irodalmi fórumát, melynek mind Orbán, mind Fokos meghatározó szerzője volt. Orbán a Magyar Nyelvőrben is publikált (Orbán 1932a), ugyanez a cikke korábban a Magyar Minervában is megjelent (Orbán 1931). Orbán nyelvtudományi fő műve *A finnugor nyelvek számnevei* című dolgozat (Orbán 1932b). Az alig százoldalas nyelvtudományi értekezés a finnugor számnevek összevetésével foglalkozott. A szerző sorra vette a tőszámneveket, majd a sorszámneveket, a gyűjtőszámneveket, a számnévi határozókat, illetve a számnevek többi alkalmazásait, és ősi etimológiai összefüggésrendszerükre koncentrálni megmagyarázta eredetüket. „Örömmel üdvözljük ezt a munkát, amely a szerzőnek a szakirodalomban való alapos tájékozottsága és éles megfigyelései alapján nyelvtudományi irodalmunk értékes gyarapodását jelenti” – írta a munkáról Fokos Dávid a Magyar Nyelvőr hasábjain (1932: 22–3).

A Magyar Figyelőben Hatvani János méltatta Orbán munkáját (Hatvani 1933). A Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság egyik botránya lett, hogy 1933-ban az elnöknek, azaz Orbánnak ítelték a tudományos nagydíjat, mely jelentős pénzüsszeggel járt (Popély 1971: 144). Popély Gyula Szalatnai Rezső szóbeli közlésére hivatkozva a jutalmazást összeköti *A finnugor nyelvek számnevei* című dolgozat kiadásával: „a finnugor számnevekről írott művét Dérer miniszter tanácsára saját költségén jelentette meg, ígéretet kapott ugyanis a minisztertől a költségek teljes fedezésére. Kiadásai több ezer koronára rúgtak, de a Dérer által ígért számlakiegyenlítést hiába várta. A Társaság vezetősége tehát erkölcsi köteletségének tartotta, hogy Orbán költségeit részben fedezze azzal, hogy az iskolaügyi minisztérium által a Társaságnak ajándékozott 20 ezer koronából – amelyet úgyis teljesen ösztöndíjalapnak szánt – Orbán Gábornak juttasson 10 ezer koronát” (Popély 1971: 145).

A Vizeslepedő című vicclap *Orbánék mégis megnyerték a finnugorlicei csatát, de Orbáncot kapott a „tudományos akadémia”* címmel közölt

gúnyiratot az eseményről, mely megerősíti Szalatnai Rezső emlékeinek hitettségét: „Ha Orbán Gábor tanár úr véletlenül nem csinálja meg azt a hogyszívjakot, azt a prospektust azokról a finn-ugor számnevekről, hát talán még ma sincs meg az akadémiánk... Az események azután már gyorsan peregtek. Dérer Iván megbízta Orbán Noét, hogy építsen bárkát, s vigyen bele minden állatból kettőt-kettőt, továbbá néhány tudóst, skriblert és szocdem meg agrárpárti kortest. A bárkának nekizúdult az egész sajtó, az egész közvélemény özönvize, de a bárka nem süllyedt el” (Turczel 1979: 375).

A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság által kiadott Magyar Figyelő című lap folytatásokban közölte Fokos Dávid *Finn-ugor mondattani egyezések* című terjedelmes dolgozatát (Fokos 1934, 1935a, 1935b). Orbán Comenius több latin nyelvű munkáját is magyarra fordította, s a Magyar Figyelőben publikálta a Comenius-dolgozatát (Orbán 1934). Ugyanebben a lapszámban jelent meg egy elismerő méltatás Orbán tankönyvről is (Hatvani 1934). A Prágában megjelent, *A magyar nyelv* című tankönyvet (Orbán 1935a) Fokos is komoly tudományos teljesítménynek kijáró tisztelettel kezelte. A munka szerinte a legmodernebb nyelvészeti iskolák eredményeit kamatoztatja, kivált a nyelvtörténeti és a finnugor eredet etimológiai kérdéseivel foglalkozó részek értékesek (Fokos 1935c). A könyvről Kosztolányi Dezső is írt a Pesti Hírlap 1935. július 19-i számába, s a munkát „kifogástalannak” nevezte. Kiemeli Orbán nyelvbölcseletének lélektani alapozottságát: „hányszor rá kellett mutatnom arra, hogy a nyelv, melyen a felnőttek pontos gondolataikat közlik, maga gyakran úgy gondolkozik, mint egy négy-öt éves gyermek, laza, elnagyolt, vakmerően ugránczó utalásokkal vagy merőben fölöslegesnek tetsző, szajkószerű ismétlésekkel” (Kosztolányi 1990: 288–9). „Dióhéjban benne van az, amit a XX. század elején nyelvünkről tudnunk kell” – összegez a nyelvbúvár költő (Kosztolányi 1990: 291). A könyvet a Magyar Nyelv hasábjain Lakó György bírálta kritikai éllel: Lakó apróbb korrekciói nyelvtipológiai és uralisztikai jellegűek (Lakó 1936).

Orbán ugyancsak 1935-ben a Magyar Figyelőben írt pályaképnekrológót Setälä Emil Nesztor (1864–1935) finnugor nyelvészről, a finn népköltészet kutatójáról, a finnugrisztikai kutatások meghatározó alakjáról (Orbán 1935b). A Jegyzetek és adalékok című rovatban Eemil Nestor Setälä egy Kalevala-írása is helyet kapott (Setälä 1935). Orbán a gyakorlati nyelvtudásra, nyelvkönyvek írására is nagy hangsúlyt fektetett (Fokos 1958: 132), finn nyelvtant és gyakorlókönyvet publikált (Orbán 1954). Setäläről Balassa József írt nekrológót a Magyar Nyelvörben (Balassa 1935), Orbán magyarországi kollégája, Fokos Dávid pedig *Setälä Emil, a nyelvtudós* című dolgozatában komplex pályaképet nyújtott, melyben kitért a kiváló finn nyelvész magyar hatástörténetére is (Fokos 1935d).

Orbán Gábor az *Új szlovák–magyar szótár* munkálataiban is részt vett, különböző társszerzőkkel (Fokos 1958) a szótárak többféle átdolgozásban, különféle kiadásokban is megjelentek (pl. Orbán–Mendreszóra [1933]). Orbán magyar nyelvkönyvet is írt (Orbán 1951). Nyelvművelési kérdésekkel foglalkozó tankönyve 1956-ban látott napvilágot Pozsonyban (Orbán 1956), de számos, gyakran sokszorosítással készült tankönyv, olvasókönyv, segédkönyv, latin szöveggyűjtemény összeállítása fűződik a nevéhez.

A tanszék növendékei közül kiemelkedett P. Balázs János, aki 1938-ban szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet: rendkívüli eredményekben gazdag kodikológiai, nyelvtörténeti és lexikográfiai munkássága azonban a történelmi kataklizmáknak köszönhetően már Magyarországon bontakozott ki. Rácz Endre (1991: 116) megható búcsújában kiemelte:

„Amilyen szerényen, szinte a kódexíró, kódexmásoló szerzetesek alázatosságával, soha nem a maga egyéni dicsőségét, hanem a köz javát keresve, egészségét sem kímélve, a sors csapásait és a szakmai méltánytalanságokat zokszó nélkül viselve munkálkodott szeretett tudományága, a magyar nyelvészet érdekében, olyan csöndes megadással távozott az élők sorából.

Nem volt könnyű élete. 1910-ben született, Pozsonyban. Gyermekek- és ifjúkorát beárnyékolta a kisebbségi sors fátuma. Kezdetben, édesapja mesterségét követve, asztalosnak tanult, mert – tehetsége ellenére – magyar származása miatt nem vették fel a középiskolába. Csak megkésve került be a pozsonyi magyar reálgimnáziumba, s miután ezt – hét év alatt – kitűnő eredménnyel elvégezte, a pozsonyi Komensky Egyetemre. Itt szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet. Tanári pályáját 1938-ban kezdte el az érsekújvári Pázmány Péter Gimnáziumban. Innen 1946-ban magyar nemzetisége miatt elbocsátják, s két év múlva családostul áttelepítik Magyarországra.”

Szépe György (2001: 16) így ír róla:

„Magyar nyelvtörténész, szótárkészítő és rendkívüli szorgalmú (magyar és latin) filológus. Felvidéki magyarként indult; az intézetnek (MTA Nyelvtudományi Intézet, a szerk.) alighanem a legszerényebb munkatársa volt. Sérülékeny egészségi állapotában – saját körében – feltehetően hibátlan kutató volt. Mintha kiváló nyelvész fia valósítaná meg álmait.”

A magyar oktatás 1945 és 1948 között a háború és a jogfosztottság éveiben szünetelt, az önálló pozsonyi magyar tanszék csak 1959-ben alapult meg, ahol új, ugyancsak fertőzött politikai-ideológiai környezetben, de stabilabb intézményi keretek között kezdődhetett el a magyar szakos tanárok oktatása és a tudományos kutatómunka.

Szakirodalom

- A magyar kultúra sorsa a cseheknél 1934. *Függetlenség* 90/23.
- A prágai egyetem könyve Arany Jánosról 1924. *Színházi Élet* 34/34.
- Artbauer Gizella 1909. *Az -ít képző története*. Számmer I. nyomdája. Székesfehérvár.
- Ásbóth Oszkár Dr. 1883. Szlávtság a magyar keresztény terminológiában. *Nyelvtudományi Közlemények* 18/321–427.
- Balassa József 1935. Setälä N. Emil (1864–1935). *Magyar Nyelvőr* 2.
- Betöltetlen marad a pozsonyi magyar tanszék. 1934. *Láthatár* 7/23–4.
- Bujnák, Pavel 1928. *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofinských a zvláste v maďarskom. (Úvaha z oboru srovnávacieho jazykozpytu)*. Filosofická fakulta University Karlovy. Praha.
- Bujnák, Pavel 1933. Literatúra maďarská na území. In: Albert Pražák – Miloslav Novotný (szerk.): *Československá vlastiveda VII. Písemnictví*. Sfinx. Praha. 378–90.
- Bujnák, Pavel 1934. Jazyk Maďarů v republice československé. In: Albert Pražák – Miloslav Novotný (szerk.): *Československá vlastiveda III. Jazyk*. Sfinx. Praha. 598–604.
- Chmel, Rudolf 1972. Adalék a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok tanulmányozásához. *Irodalmi Szemle* 3/229–41.
- Csanda Sándor 1983. A Komenský Egyetem Magyar Tanszékének filológiai munkássága. In: M. Róna Judit (szerk.): *Hungarológiai oktatás régen és ma*. Tankönyvkiadó. Budapest. 15–8.
- Csanda Gábor 2020. A tanszék publikációs tevékenysége. In: Misad Katalin – Cseh Zoltán (szerk.): *Monumenta Posoniensia*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 54–92.
- Csukás István 1972. Adalékok a két világháború közötti magyar–szlovák irodalmi kapcsolatokhoz. (Harcok Petőfi szellemi hagyatéka körül). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae* 12/3–24.
- Doktori disszertációk 1909-ben. 1910. *Egyetemes Philologiai Közöny* 159.
- Fokos Dávid 1932. Orbán Gábor: A finn-ugor nyelvek számnevei. *Magyar Nyelvőr* 22–3.
- Fokos Dávid 1934. Finnugor mondattani egyezések. *Magyar Figyelő* 3–4/3–46.
- Fokos Dávid 1935a. Finnugor mondattani egyezések. *Magyar Figyelő* 1/71–86.
- Fokos Dávid 1935b. Finnugor mondattani egyezések. *Magyar Figyelő* 2–4/245–70.
- Fokos Dávid 1935c. Orbán Gábor: A magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 74–5.
- Fokos Dávid 1935d. Setälä Emil, a nyelvtudós. *Magyar Nyelvőr* 2–6.
- Fokos Dávid 1958. Orbán Gábor (1883–1958). *Magyar Nyelvőr* 132.
- Gogolák Lajos 1930. Tót könyv Arany Jánosról. *Magyar Szemle* 1–4/166–9.
- Göllnerová, Alžbeta (szerk.) 1933. *Pavlovi Bujnákovci ctitelia, priatelja, žiaci*. Academia. Bratislava.
- Hatvani János 1933. Orbán Gábor: A finn-ugor nyelvek számnevei. *Magyar Figyelő* 1–2/161.

- Hatvani János 1934. Orbán Gábor: A magyar nyelv. *Magyar Figyelő* 3–4/152–3.
- Hritz Lajos – Förster Jenő (szerk.) 1917. *A lőcsei evangélikus egyházköztség története*. Reiss J. T. Könyvnyomó Intézete. Lőcse.
- Jančovič Ferenc 1925. *Retorika a Csehszlovák Köztársaság magyar tanításnyelvű középiskolái számára*. Profesorské Nakladatelství a Knihkupectví. Praha.
- Januška, Jiří 2012. Dějiny výuky maďarštiny a maďarské filologie na českých univerzitách. *Acta Universitatis Carolinae* 52/2: 69–100.
- Januška, Jiří (szerk.) 2018. *Česko-maďarské ob(z)ory: Kapitoly z dějin česko-maďarských univerzitních vztahů*. Univerzita Karlova. Praha.
- K[niezsza] I[stván] 1931. Bujnák Pavel: *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofinských a zvlášte v maďarskom*. *Ungarische Jahrbücher* 1–2/132–3.
- Kniezsza István 1935a. Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről. *Nyelvtudományi Közlemények* 49/350–61.
- Kniezsza István 1935b. Pavlovi Bujnákovi citelia, priatelia. *Századok* 496–7.
- Kosztolányi Dezső 1990. *Nyelv és lélek*. Madách Kiadó. Bratislava.
- Lakó György 1936. Orbán Gábor: A Magyar nyelv. *Magyar Nyelv* 59–61.
- Melegdi János 1910. Az -ít képzőről. *Magyar Nyelv* 330–1.
- Monár Jenő 1934. A szlovenszkói magyar diákok újabb akciót indítottak a megszüntetett pozsonyi magyar tanszék visszaállításáért. Cseh tudósok a magyarok igaza mellett. *Magyarság* 69: 2.
- Misad Katalin 2020. Nyelvtudomány 60 év tükrében. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk): *Monumenta Posoniensia*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 12–33.
- Orbán Gábor 1931. Sikkad, sikkaszt. *Magyar Minerva* 219–21.
- Orbán Gábor 1932a. Sikkad, sikkaszt. *Magyar Nyelvőr* 42–4.
- Orbán Gábor 1932b. *A finnugor nyelvek számnevei. Értekezés a finnugor összehasonlító nyelvészet köréből*. Bratislava.
- Orbán Gábor 1934. Comenius két levele Rákóczi Zsigmondhoz. *Magyar Figyelő* 3–4/47–58.
- Orbán Gábor 1935a. *A magyar nyelv. Segédkönyv a magyar középiskolák, tanítóképző-intézetek, szakiskolák és a magyarszakos tanárjelöltek számára*. Állami Kiadóvállalat. Prága.
- Orbán Gábor 1935b. Setälä Emil Nesztor (1864–1935). *Magyar Figyelő* 1/3–4.
- Orbán Gábor–Mendreszóra Miklós [1933]. *Nový slovensko-maďarský slovník. Új szlovák-magyar szótár*. C. F. Wigand. Bratislava.
- Orbán Gábor 1951. *Magyar nyelvkönyv*. Állami Kiadó. Bratislava.
- Orbán Gábor 1954. *Finn nyelvtan és gyakorlókönyv*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. Bratislava.
- Orbán Gábor 1956. *A helyes magyarság irányelvei és szótára*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. Bratislava.
- Popély Gyula 1971. A Masaryk Akadémia működése. *Irodalmi Szemle* 2/141–53.
- Pražák, Richard 1987. Hungarológia Csehszlovákiában. *Hungarológiai Értesítő* 3–4/230–7.

- Rácz Endre 1991. P. Balázs János (1910–1990). *Magyar Nyelv* 116–8.
- Rákos Péter 1982. „Évnapra”. *Irodalmi Szemle* 8/688–90.
- Sárkány Oszkár 1938. Göllnerová Alžbeta: József Eötvös. *Századok* 9–10/548–9.
- Setälä Emil Nesztor 1935. A Kalevala százéves jubileuma. *Magyar Figyelő* 1/87–90.
- Szalatnai Rezső 1938. Egy szlovák Eötvös József-monográfia. *Korunk* 1/87–90.
- Szépe György 1970. Arany A. László (1909–1967). *Nyelvtudományi Közlemények* 72/213–6.
- Szépe György 2001. Több évtized az intézetben. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport. Pécs. 11–20.
- Tomiš, Karol 2000. *A szlovák hungarisztika az ezredfordulón*. *Hungarológia* 3/279–86.
- Turczel Lajos 1979. Szemelvények két háború közti humoros sajtónkból. *Irodalmi Szemle* 4/372–7.
- Turczel Lajos 1993. Magyar nyelvű iskolai oktatás és népművelés az első Csehszlovák Köztársaságban. *Irodalmi Szemle* 10/69–79.
- Turczel Lajos 2002. A magyar szakos tanárképzés helyzete Pozsonyban és Prágában 1922 és 1959 között. *Irodalmi Szemle* 9/40–50.
- Turczel Lajos 2004. Bujnák, Pavol. In: Fónod Zoltán (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Madách–Posonium. Pozsony. 57.
- Vajthay Dénes 1934. „Csehszlovák hazai tudomány”. *Magyar Minerva* 5/124–5.

Csehy Zoltán
egyetemi docens
Comenius Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony
E-mail: zoltan.csehy@uniba.sk
<https://orcid.org/0000-0002-9514-1636>

Polgár Anikó
egyetemi docens
Selye János Egyetem,
Tanárképző Kar,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom
E-mail: polgara@uj.su
<https://orcid.org/0000-0002-0733-6397>

Abstract

CSEHY, ZOLTÁN – POLGÁR, ANIKÓ

THE BEGINNINGS OF ACADEMIC SELF-DISOURSE AT THE HUNGARIAN DEPARTMENT IN BRATISLAVA AFTER TRIANON (1923–1945)

The study provides an overview of linguistic research at the Hungarian Department of Comenius University in Bratislava between 1923 and 1945. The change of empire and the Trianon borders fundamentally changed the situation of Hungarian linguistic research and mother tongue education in the newly established Czechoslovakia. The new regime abolished the former institutions, deployed teachers who were operating according to a nationalist ideology that was volatile and adapted to the ideals of Czechoslovak national consciousness, and then entrusted them with the training of the new Hungarian minority intellectuals. The study traces the controversial academic activities of the institution's lecturers, describes the controversies and cultural-political struggles between minority Hungarian students and the lecturers who held university positions, and outlines the gradual academic emancipation of the institution, which was increasingly committed to Hungarian education. A significant part of the essay is devoted to Gábor Orbán's work in linguistics and his professional contacts in Hungary.

Keywords: Hungarian Studies, Hungarology, Comenius University in Bratislava, Hungarian minority in Slovakia, history of Hungarian linguistics in Czechoslovakia